

ԷՂՎԱՐԴ ՄԻԼԻՏՈՆՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿԸ

Սույն հոդվածում ներկայացվում է անվանի բանաստեղծ, մանկագիր, բազմաթիվ միջազգային և հայրենական մրցանակների դափնեկիր Էդվարդ Միլիտոնյանի արձակը՝ «Քարկապ» ժողովածուում գետեղված պատմվածքների վերլուծությամբ և արժևորմամբ: Ընդգծվում է, որ հռչակավոր գրողի արձակը գաղափարական հագեցվածությամբ, կոմպոզիցիոն ձևերի բազմազանությամբ, կերպարավորման արվեստով, լեզվատճական առանձնահատկություններով նոր երևույթ է արդի հայ գրականության հարուստ գանձարանում:

Բանալի բառեր՝ Էդվարդ Միլիտոնյան, պոեզիա, արձակ, «Քարկապ» ժողովածու, ավանդույթ, նորարարություն, ինքնատիպություն, գեղագիտական իդեալ, պատկերավորություն:

Որ Էդվարդ Միլիտոնյանը աստվածաշնորհ մանկագիր բանաստեղծ է, գիտեինք, սակայն չգիտեինք, որ նաև տաղանդավոր արձակագիր է, ընթերցողներին թևավորող գեղագետ: Նրա առանձին արձակ գործեր կարդացել էի մամուլի, առանձնապես «Գրական թերթ»-ի էջերում, համոզվել, որ արձակը ևս թարմաշունչ է ու դարապատկեր, ինչպես չափածոն: Ու չէի սխալվել: Կարդալով ու վերընթերցելով նրա «Քարկապ» ժողովածուն՝ հաճույքի և ուրախության զգացումով պարուրվեց մեր սիրտը, և դա բնական է, քանզի մեր գրչեղբայրը կշեռքի հավասար նժարներին էր դրել իր բարձրարվեստ չափածոն ու արձակը: «Քարկապ»-ը բացվում է «Մարմնանկարչության հմայանքը» ստեղծագործությամբ, որը գրվում է ոչ միայն ժանրային հայաբնույթ առանձնահատկությամբ, այլև թեմայի աննախադեպ նորությամբ: Հայ արձակի զարգացման ու հարստացման ընթացքում թեմայի նման հումորախառն նկարագրությամբ երկի դժվար է հանդիպել: Իհարկե, Վահան Թոթովենցը մեզ հմայել էր «Բաց կապույտ ծաղիկներ» բարոյահոգեբանական պատմվածքով, Պորտաքար ձևությամբ հոլովվել էր առանձին գրողների ստեղծագործություններում, սակայն թեմայի նման պաննոյացված բացահայտման առաջնությունը պատկանում է Էդ.Միլիտոնյանին, որին հաջողվել է կերտել աստվածապատկեր-աստվածասիրտ-ազգանվեր հայրուհու կերպար՝ բռնկված մայրանալու երազանքով հանուն օջախի պահպանման, ազգի հավերժացման:

Մեծ Լոռեցու «Ոչ թե ինչ-ը, այլ ինչպես-ը» պահանջի առումով Միլիտոնյանի այս պատումն այնքան է ինքնատիպ և այնպես է համեմված երգիծանքի ազգաբնույթ հնարանքներով, որ ծիծաղը դարձել է կերպարներից մեկը՝ հայածին, սրամիտ ընդգրկումներով ու ընդգծումներով: Կերպարների ազգաբնորոշ մի խոսուն ջոկատ է հանդես բերված՝ ազգային սովորույթների, կենցաղավարության դարակազմի շերտերի երանգավորմամբ:

Ստեղծագործության բովանդակությունը ներկայացված է սրամիտ ու համոզիչ, սրտամոտ ու վարակիչ այնպիսի պատկերներով, որ ընթերցողը վերանում ու

երևակայությամբ դառնում է նկարագրվող երևույթների ու մարդկային փոխհարաբերությունների ականատեսն ու մասնակիցը: Եվ դա՝ հոգեբան-ազգագրագետ Միլիտոնյանի վարպետության շնորհիվ:

Բազմաշերտ ու բազմաբնույթ երկ է «Մարմանկարչության հմայանքը»: Հիմքում մարդու և Աստծո փոխհարաբերության հիմնախնդիրն է: Աստված նախաստեղծել է Եվային՝ մայրանալու, մարդկային ցեղը բազմացնելու նպատակով: Ու պատահական չէ, որ որոշ ժամանակ երեխա ունենալու հնարավորությունից զրկված կանայք Աստծո օրհնանքով կապվում են մայր բնության արարող ուժի հետ: Այդ Արարիչ ուժը հայ իրականության մեջ համարվել է Պորտաքարը, որը սովորական չէ, այլ՝ Աստծո կողմից օրհնված մի այնպիսի խորհրդանիշ, որ կանանց պարզևուրեք է մայրանալու Աստվածահաճո երջանկություն: Եվ շտապենք ասել, որ Էդվարդ Միլիտոնյանին հաջողվել է Պորտաքարը կերպավորել որպես Աստծո ներշնչանքով կանանց մայրանալու կարողություն պարզևուրեք սրբասուրբ ուժ:

Պատմվածքի պատկերներից մեկը պատմում է այն մասին, թե ինչպես է դաշտում բանջար հավաքող կանանցից մեկը, որ ամուսնանալուց յոթ տարի էր անցել, բայց երեխա չէր ունենում, մենակ մոտենում Պորտաքարին, աննկատ իջեցնում անդրավարտիքը, հարազատի պես գրկում նրան «այնպես, որ քարի»՝ ելուստը գրկվի ագոմեջով: Այդ պահին նա էլ այն ամաչկոտ կին Արուսը չէր, բանջար հավաքող սիսականցին չէր, նա անորոշ շնջացող կակաչ էր, շրջագզեստը՝ կարմիր, ներսը՝ երկար չիդիացողի թավշյա սև» (Էդվարդ Միլիտոնյան, «Քարկապ», Պատմվածքներ, պիեսներ, Ե., «Օրծեռնակ» հրատ., 2017, էջ 4):

Շարունակվում է միլիտոնյանական հումորախառն պատումը. «Աշխարհի չբերների աչքի լույս Պորտաքար: Այնքան երեխաներ ծնվեցին, որ երկրագունդը մարդկային ծանրությունից դանդաղեցրեց պտույտը: Հենց դրանից ձանձրացած Միսանում պաշտոնավորները որոշեցին բացել նկարչության դպրոց: Առաջին աշակերտը Աշոտն էր, Արուսի տղա Աշոտը, նկարիչ ծնվածը: Բնածին տաղանդ լինելուն չէր խանգարում մի քիչ նկարչական ուսում: Լույս ու ստվերի գաղտնիքներին առնչվելով՝ Աշոտը հասկացավ, որ դպրոցի պատերից դուրս է լողում իր հոգին՝ դեպի լեռները, դաշտերը, քարանձավները» (էջ 4-5):

Ինչպես հատուկ է Միլիտոնյանի պատկերավոր մտածողությանն ու պատմելու առիթնող ուժին, ներկայացվում է Աշոտի նկարչական գործունեությունը: Ընթերցողը հանդիպում է բնապաշտ Աշոտին, թշնամու դեմ պատերազմող Աշոտ-հայորդուն: Բարեհաջող ավարտված կովից վերադարձած ու վերջնականապես հուժկու տղամարդ դարձած Աշոտը չէր նկարում: Նա լուռ նայում էր լեռների, դաշտերի, ձորերի կողմը, այնքան խաղաղ, որ ասես կով լիներ:

Օրերի հետ հանդես են գալիս նոր մարդիկ, տեղի են ունենում նոր իրադարձություններ: Տարածվում է Պորտաքարի համբավը: Նրա մոտ կրկին հայտնվում են աշխարհի տանջահար չբերներ: Նրանց մեջ կային այնպիսիք, որ մերկանում էին լրիվ ու, մերված բնության հոսքերին, տրվում էին Պորտաքարի արևից տաքացած ջղոտ էությունը: Ամոթը նահանջում էր երեխա ունենալու հզոր ցանկության դեմ:

Գրող Էդ. Միլիտոնյանի հումորախառն բազմերանգ պատմելաոճին ծանոթանալու միտումով ավելորդ չհամարեցինք վերլուծական այս հոդվածում անփոփոխ բերել հետևյալ պատկերը. «Մի ամառային գուլալ օր Աշոտն իր նկարակալով հայտնվեց դաշտում: Նկարակալի ոտքերը բացեց, կանգնեցրեց խոտերի վրա, ասես հարթակ լինե՞ր, Աշոտը ժպտաց և իր իմացած ժլատ անգլերեն-ռուսերեն լեզուներով հասկացրեց, որ սիրով նկարի մերկ մարմինների վրա ինչ ուզեն, կամ ինքն ինչ ուզի: Արտասահմանցի չբերներից ումանք, հատկապես արդեն մերկացածներն այնքան ուրախացան, որ նրանց թվաց, թե սա էլ Պորտաքարի գործությանն օժանդակող ծես է: Հերթ գոյացավ: Նրանց մարմինների վրա գունավոր ժայռապատկերներ ու բնանկարներ երևացին: Աշոտն այնպիսի նրբությամբ ու երևակայությամբ էր նկարում, որ աղջիկների ու կանանց կրծքերի բլուրներով ցած վազեն հովազիկներ, նրանց ազդրերով վեր խոյանան վիշապաձկներ, նրանց հետույքների թմբերի վրա աճեն անմոռուկներ, անթառամներ և այլ զարմանահրաշ ծաղիկներ, իսկ փոքրիկ հարթ ու տաք բացատներում վազվզում էին շիկամորթ աղվեսներ, նոխազներ և մեկ-մեկ էլ հրաքաշ առյուծիկներ: Նրբագեղ ոտնաթաթերի վրա ծլում էին բզեզի թևիկներ, գատիկները քայլում էին թիկունքներն ի վեր, նախշագարդ օձն էր պարուրվում գոտկատեղերին: Կային կանայք, որ պատվիրում էին այս ու այն պատկերներ, ցույց էին տալիս այն տեղերը, որ հարմար են ցանկացած պատկերների համար: Շատերն էին ցանկանում վիշապաձկների նկարներ իրենց աջ ու ձախ ազդրերի վերնամասերում, հեշտոցներին մերձ: Եվ կային էակներ, որ պատվիրում էին արստրակտ թեմաներ, բայց որոնց մեջ պարզորոշ ուրվագծվեր հղիացման պահը, օրգազմի սարսուռը»: (էջ 5-6)

Էդ. Միլիտոնյան-արձակագիրը հանդես է գալիս նաև որպես բնապաշտ-բնագետ: Նա հաստատում է այն դիտարկումը, որ Հայաստանի բնությունը խտացված է իր գրկում ծնված հայի մեջ: Ասել է թե՛ մեր բնությունը հայապատկեր հայ է, հայը՝ Արարատված բնություն:

Էդ. Միլիտոնյան գրողի «Մանրանկարչության հմայանքը» պատմվածքը կարելի է համարել վիպակ այն առումով, որ նրանում պատկերված իրադարձություններն ու կերպարների ներաշխարհն այնքան են խտացված, որ երկրորդական է համարվում երկի ծավալը: Մնայուն հայաշունչ ու հայաբնույթ կերպարներ են Աշոտը, մայրը՝ Արուսը, հայրը, Վարդո տատիկը, չորրորդ հարկի Հրանուշ տատը, երկրորդ հարկի Սառան, Աշոտի կինը՝ Մարուշը... Նշված այս կերպարները ներկայացնում են երկու հակադիր աշխարհ, հակադիր՝ իրենց կենսահայեցողությամբ, մի կողմից սրբագործված համեստ սովորություններ պահպանողները, մյուս կողմից՝ նորերը:

Մարմնանկարիչ Աշոտի մասնագիտությունը անընդունելի է Արուսի հարևանների համար: Հեռուստացույցի հաղորդումներից ու ցուցադրումներից հետո Վարդո տատին դիմում է Աշոտի մորը.

- Արուս ջան, տղադ ամոթ չունի՞, երեխատեր մարդ է, էդ ի՞նչ գործով է զբաղվում:

Ու երբ գործից անտեղյակ Արուսը հարցնում է Վարդոյի տված ամոթանքի պատճառը, նա պատասխանում է.

- Չես տեսե՞լ, Արո՛ւս, չփլաղ բոգերի վրա է նկարում. բա իր կնկանից չի ամաչո՞ւմ... Տո, ուրիշ բան չի կարող անի՞, Արուս ջան, խայտառակեց մեր գյուղի անունը:

Վարդո տատիին արձագանքում են հարևանուհիները: Չորրորդ հարկի Հրա-նուշը զարմացած վրա է բերում.

- Հա, Աշոտը հերոս տղա է, բոլորիս սիրելին, համա էդ բանը պտի չաներ:

Արուսը ծանր ապրումների մեջ է ընկնում: Նա չէր սպասում, որ Աշոտը կարող էր նկարել կանանց մարմինների վրա: Արուսն ավելի է նեղսրտում, երբ չորրորդ հար-կի Հրանուշ տատին բարձրաձայնում է.

- Ո՞վ չի տեսել, Արուս ջան, ամբողջ Սիսանն է խոսում. էնքան մարդ է զանգել մեր տուն, էնքանից շատ...

Իսկ երկրորդ հարկի Սառան մրմնջում է.

- Ամոք էր... աղջիկ երեխեք ունենք, վաղը որ նրանց վրա նկարի, թո՛ւ...

Նույն օրվա երեկոյան Աշոտը զանգում է տուն, լսում մոր ամոթանքը իր հան-դեպ: Աշոտը հասկանում էր շրջապատին, զիտեր, որ լինելու են դժգոհություններ, բայց ամաչելու պատճառ չունի, որովհետև մարմնանկարչությունը բացառում է ամոթի ու նախնադարյան աբոուի գունաշերտը:

Հավատարիմ կյանքի սրընթաց փոփոխվող կենցաղավարության օրենքներին ու աշխարհընկալումներին՝ Միլիտոնյանը հաստատում է Աշոտի նվիրվածությունը մարմնանկարչական արվեստին, որը բարձր է գնահատվում աշխարհում, ուրա-խացնում նաև Աշոտի մորը:

- Պառավնե՛ր,- ասում է նա,- տղես աշխարհին հայտնի է դարձել, ամբողջ երկիրն է խոսում նրա մասին:

Նա հայտնում է, որ Ամերիկայից զանգել են, որ բոլորը հպարտ են Աշոտով: Ապա զանգում է որդուն.

- Տղա ջան, մերդ ցավդ տանի, չուզողի աչքը հանի... Երեխեքդ ո՞նց են, հերդ գնաց հեծանիվ առնելու, Արամին էլ պուճուր ավտո:

Պարզվում է, որ պապիկը թոռների համար իր թոշակով գնել է հեծանիվ ու խաղալիք ավտո: Դժվար չէ նկատել, որ գրողը, հավատարիմ մեր պապերի սրբա-գործված օջախապաշտության հավերժական զգացումին, ստեղծել է նաև պապիկի գե-ղարվեստական կերպարը:

Հայոց կյանքի մեջ նոր երևույթի նկարագրություն է նաև մտավորական հայու-հու՝ Աշոտի կնոջ՝ Մարուշի թևավորող վերաբերմունքը ամուսնու հանդեպ:

Աշոտի հարցին, թե է՞լ ովքեր են զանգել ու շնորհավորել իրեն, կինը պատաս-խանում է.

- Ընկերուհիներս հոգուս հետ խաղացին՝ էդ ոնց է, որ չեմ խանդում, աշխարհի բերանն է ընկել քո նոր մարմնանկարչությունը:

- Ինչ ասացի՞ր,- հենց այնպես հարցրեց Աշոտը:

- Ասում եմ, որ սա գյուտ է, նոր արվեստ,- հպարտ պատասխանում է կինը՝ Մարուշը:

Գոհունակությամբ կարելի է շեշտել, որ մարմնական արջության նոր արվեստի հմայքն իր նոր գեղարվեստական պատկերն է գտել Միլիտոնյանի հոյակապ պատմվածքում:

Էդ. Միլիտոնյանի ստեղծագործական նախասիրություններում նկատելի է Չեխովյան արվեստի ազդեցությունը՝ առանձնապես կյանքի երկրորդական թվացող երևույթների գեղարվեստական պատկերավորման առումներով: Որպես վկայություն մեր այս դիտարկումի կարող ենք բերել գրողի «Երկու քարհանգույց մի կոշկաթելին», «Մալևիչի «Մն քառակուսին», «Արեգակնային համակարգ» և այլ պատմվածքներ: Նշենք, սակայն, որ մանրուք թվացող այդ նյութերի գեղարվեստականացման ընթացքում հեղինակը կատարում է կենսափիլիսոփայական ընդհանրացումներ:

Մարդկային կյանքի ընթացքն արդյո՞ք քարահանգույցների շարան չէ: Լսենք հեղինակին. «Ո՞վ չգիտի՝ աշխարհում ամենասոսկալի հալածանքը կրում ես չընկալված խոսքից, մտքումդ թաքտացող մոռացված բառը հիշվելու փորձից թեթևորեն խույս է տալիս ու ձկան բերանով ժպտում քո համառ փորձերի վրա» (էջ 11):

Կին խմբագրի մի խորհուրդը «փախած» բառի առնչությամբ պատմվածքի հերոս-հեղինակի մոտ վերածվում է արվեստի նկատմամբ խստապահանջ լինելու հրամայականի, որի մտրակված շառաչի տակ կատարում է իմաստուն ընդհանրացում. «Ոչ բոլորին է տրված գրելու տանջանք»: «Ոչ բոլորին է տրված գրելու հրճվանք» (էջ 12):

Ասացվածքի թևավոր իմաստ պարունակող ընդհանրացումները պատմվածքում կարելի է շարունակել հոգուտ հեղինակի:

Այստեղ կարևոր ենք համարում մեջբերել դասականների ստեղծագործական արվեստը շարունակելու և ինքնության դաշտ դուրս գալու խոստուն մի օրինակ պատմվածքից. «Կարծեն Չեխովն է ասել, որ լուցկու մասին էլ կարող է պատմվածք գրել»: Ահա Միլիտոնյան արձակագրի լուրջ ու մտրակող խոստովանությունը. «Ես Անտոն Պավլիչ չեմ, ինձ ոչ ոք չի թողնի Չեխով լինել, լուրջ բաներ գրելու ժամանակն է, աշխարհը գլորալացվում է, ջերմաստիճանը բարձրանում է բնեղների սառցահալքին գուգահեռ, կողքից ու վրայից էլ հայրենական հազար ու մի ժառանգական հիվանդություն» (էջ 13): Հիրավի հենց այս ժառանգական հիվանդությունն է հենց մեզ՝ հայերիս խանգարում մեր երազած առաջընթացն ապահովելուն:

Խորիմաստ ու տարողունակ պատում է «Երկու քարհանգույց մի կոշկաթելին» երկը: Նրանում գրողը բացում է մերօրյա կյանքի ստվերոտ կողմերի վարագույրը և զգուշացնում ահա այսպես. «Տաթևիկին երկու օր պահեցին հիվանդանոցում, կաթիլալին սնուցումը զգալի կազդուրել էր: Ոչ մի լուրջ անհանգստացնող բան չէին հայտնաբերել: Վերջում կրկնակի նկարեցին սիրտը: Այս երկու օրը տղաս հասկացել էր, որ ինչքան անորոշ է հիվանդությունը, այնքան բազմանում են վճարովի ծառայությունները՝ ստուգում, կարդիոգրամա, հետազոտություններ մասնակի և համալիր» (էջ 15): Ու վերջապես հեղինակի ընտրած «փախած» թեմայի տողատակի իմաստուն խորհուրդը. «Մեծագույն խեղճությունը ինքդ քո դեմ խեղճանալն է, քո աչքերով նայողի ճակատագրի առջև ընկրկելը: Չդառնալ բեռ ամենասիրելի մարդկանց ու հողի վրա» (էջ 7):

Այս իմաստությունը, որ մեր ժողովրդի պատմության ընթացքում դառել է

ապրելու Աստվածահաճո բանաձև, մեր օրերում նույնպես հնչում է իբրև դաս ու խորհուրդ նոր սերունդների համար: Հայրս, որ յոթ արհեստի տեր հմուտ հայ էր, դիմում էր Աստծուն, որ բեռ չդառնա իր երեխաների ուսերին:

Գիտական հայտնագործությունների հոլովմամբ կենսական հարցեր են շոշափված Միլիտոնյանի «Մալինիչի «Մև քառակուսին» պատմվածքում, որի նկատմամբ ընթերցողն ապրում է հաճույքի մեծ զգացում: Պատումի վերջին ընդհանրացումը ևս ժողովրդածին մի ասացվածք-խորհուրդ է Վահրամ Փափազյանի շուրթերով հնչեցված ճշմարիտ խոսքը. «Տղա՛ս, ամեն սև բան Օթելլո չէ» (էջ 21):

Ընթերցելով գրքի «Մարինկան» պատմվածքը՝ համոզվում ես, որ Էդ. Միլիտոնյանը արվեստագետի նախանձելի տեսողություն ու խորաթափանց դիտողականություն ունի կյանքի հանդեպ: Նա ոչ միայն նկատում է ամենօրյա հաճելի ու տհաճ երևույթները մարդկային փոխհարաբերություններում, այլև կարողանում է վարպետ գրչով ստեղծել ժամանակաշրջանի տիպական պատկերը և այդ համապատկերի շրջանակներում՝ մարդկային բնավորությունների խաթարումը: «Մարինկա» պատմվածքն այդ երևույթի խոսուն հյուսվածք է: Մարինկան, որ քննություններից հավաքելով 17 միավոր, իսկ անցողիկը 18 էր, երկու ամիս մասնակցում է դասերին և իրեն դրսևորում որպես Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի ամենաաչքի ընկնող աղջիկը, ինչպես գրողն է նկատում, «աչքերը սև ու խոշոր ու կլոր, կրծքերը հասուն ու կլոր, կոնքերը կլոր (շրջագգեստն ավելի էր ընդգծում դա), գերող ու կլորավուն, սրունքները ազդեցիկ ու կլոր: Ինքը մեզնից բարձր հասակով, սպիտակաթույր, դեմքը հին հունական մարմարե մաքրությամբ, փարթամ էր ու փարթամաշուք: Կարծես վերոնշյալ բարեմասնությունները քիչ էին, Մարինկան ուներ նաև ծովածուփ, ներկայանալի, տղամարդու սիրտը խլխլացնող մազեր, որոնք մերթ թափվում էին փափուկ ուսերին ու գիրգ մեջքին, մերթ հավաքվում հպարտ գլխին: Բարձրակրունկների վրա շորորվում էր ինքնավստահ, ծանր: Սակայն հենց խոսում էր, ամբողջ վեհության մի մասը կորչում էր անմիջապես, թլու էր, բառերը կլոր-կլոր էին» (էջ 22):

Հիրավի մի գեղանկար: Եթե բառային այս պատկերը լիներ Մինաս Ավետիսյանի կամ Արցախյան հռչակված նկարիչ Սամվել Գաբրիելյանի ձեռքին, անշուշտ, կստեղծվեր հայտնու անկրկնելի, մեր սարերի պես վեհաշուք, հմայիչ պատկերը:

Նման գերող գեղապատկերից հետո հեղինակը հոգեբանի նրբանկատությամբ շարունակում է Մարինկայի կենսագրության ընթացքը: Մարինկան, որ լավ էր սովորում, ավարտելուց հետո բանասեր դառնալու փոխարեն դառնում է ո՛չ լրագրող, ո՛չ գիտնական, ո՛չ էլ գործիչ, ուղղակի աշխատում է կոմկուսի գլխավոր թերթի խմբագրությունում... և շատ կարևոր էր իրեն պահում:

Էդ. Միլիտոնյանը, իբրև հումորի վարպետ, ներկայացնելով Մարինկա-հայտնու հմայքը, միաժամանակ ակնարկում է հեռուն չտանող բնավորության սովերային կողմերը, որ անհարիր են հայտնու ազգապահպան ընկալմանն ու վարքին:

Լսենք գրողին. «Տարիներն անցնում էին, և Մարինկային ոչ մի տղա ու տղամարդ չէր մոտենում, ո՞վ կփորձեր թռչել անդունդի վրայով: Մարինկան ավելի էր շքե-

դացել, աղջկական շուքին գումարվել էր ինքնավստահ երիտասարդ կնոջ վեհանձն կեցվածքը, ավելին, դրան գումարվել էր նաև գլխավոր կուսակցական թերթի ողջ ամենագոր խորությունը: Նրան գաղտնի սիրահարվում և գաղտնի մերժվում էին: Այդպիսիների շարքերը երկարում էին, նրանց մեջ կար մեկը, որը բարձր պաշտոնյա էր, ապա՝ տնօրեն հրատարակչական հոգի հիմնարկում» (էջ 23):

Հեղինակը նշում է, որ այդ հրատարակչությունում էին տպագրվում բոլոր թերթերն ու ամսագրերը: Մարինկան տեղափոխվել և աշխատում էր այդ կառույցում: Տնօրենը՝ Վազգենը, անտարբեր չէր նրա հանդեպ: Մինչդեռ Մարինկան չէր արձագանքում նրան, դեռ ավելին, գյուղում հասակ առած Վազգենի կոպիտ առաջարկին Մարինկան պատասխանել էր յուրովի կոպտությամբ, ուժգին հարվածով:

Հայաստանի անկախացումից հետո շատ բաներ փոխվեցին: Ինչպես գրողն է ասում, ամեն ինչ փոխվեց ըստ նոր կացության՝ անգամ կոմկուսի տպարանն է խեղճանում: Ամեն ինչ փոխվում էր, միայն Մարինկան չէր փոխվում: Նույն շքեղն էր ու ազդեցիկը, անձեռնմխելին: Նա տեղափոխվեց Մոսկվա և աշխատանքի անցավ արտասահմանցիների օֆիսում: Այդ ընթացքում տնօրեն Վազգենը բավականին հարստացել էր ու բիզնես-կապեր հաստատել Մոսկվայի գործընկերների հետ: Թուրք էր բերում, օղի էր արտադրում և այլն, և այլն: Մոսկվայի Գորկու փողոցում Վազգենը պատահականորեն հանդիպում է Մարինկային, նույնիսկ ռիսկ էր արել ու պաչել նրա ձայնը, մի քիչ ետ էր հրվել, բայց ոչ վերջնական. հույսի ծվենը բռնած, առաջարկել էր գնալ ռեստորան: Պայմանավորվելով՝ երեկոյան ժամը 7-ին «Կարուսել» ռեստորան է ներկայանում Մարինկան իր շեֆ իտալացի Անտոնիոյի հետ:

Ինչպես պահանջում է տղամարդու ասպետականությունը, Վազգենը հյուրասիրում է Մարինկային ու Անտոնիոյին: Վազգենն ըմբռնում է, որ Անտոնիոն ու Մարինկան կապված են միմյանց ինչ-որ ջերմ թելերով: Գինարբուքի ընթացքում Վազգենն սկսում է մտածել, որ Անտոնիոն երևի իտալացի չէ, ռուս է: Մարինկան խաբում է, որ կարևոր թվա: Մարինկայի ու Անտոնիոյի ռուսերենը մի քիչ իտալերեն էր, ավելի շատ թլոլ և ավելի շատ՝ հումորիկ:

Ռեստորանում երեքի հանդիպման անսովոր ընթացքի նկարագրությամբ գրողը բացահայտում է Մարինկայի աղավաղված, տհաճ, համեստ հայուհուն ոչ վայել բնավորությունը:

Էդ. Միլիտոնյանի «Մարինկա» պատմվածքը նոր թարմ երևույթ է արդի հայ արձակի գանձարանում:

Աշխարհասփյուռ հայության շարունակվող կարոտի ու ցավի հրաշալի և համոզիչ մի պատկեր է «Ասք 8-րդ հարկի կնոջ մասին» էսսեն: Կինը, որ 8-րդ հարկի պատշգամբից նայում է Ֆրանսիայի կողմը, որտեղ ապրում է իր փոքր տղան, որն ամուսնացած է և ունի երկու աղջիկ, խորհում է. «Երանի մի տղա ունենար, - մտածում է մայրը ու լացում անձայն, միաժամանակ մոկտում է սիրտը, որ «մեղք է Ֆրանսիան» ու շարունակում լացել անձայն: Ապա նորից պատշգամբից նայում է դեպի Բելգիա, ուր ապրում է մեծ տղան, որը կին ունի, ու պիտի երեխա ծնվի: Երագում է՝ երանի տղա լինի: Նա շարունակում է լացել մեղք ու կրակ Բելգիայի համար: Գիշերը քնելուց առաջ

կինը գնում է պատշգամբ ու նայում Ամերիկայի կողմը, որտեղ ապրում է ընկերուհին: Դարձյալ սիրտը մղկտում է խեղճ Ամերիկայի համար: Շարունակվում է հայապատկեր պատումը: Կինը հայացքն ուղղում է դեպի Ռուսաստան, դեպի Լեհաստան... Ապա ներս է գալիս ու ամուսնուն աչքալուսանք տալիս, որ իրենց տղան տղա է ունենալու: Եվ երկուսով խմում են աշխարհի կենացը, մինչդեռ կինը տեսիլքների երկնակամարում որդիներին է տեսնում, շոյում թոռներին, ուշագնաց լինում, սրտաճաք անում ամուսնուն: Հարևանները հասնում և ուշքի են բերում կնոջը՝ Անահիտ դիցուհու անունով:

Պատումի վերջում Միլիտոնյանը կատարում է նովելային այնպիսի մի ընդհանրացում, որ արցունքներ է բերում ընթերցողի սրտից:

Պատումն ավարտելուց հետո արցունքներդ մի կերպ խեղդելով՝ շնջում ես հայ ժողովրդի ծանր ճակատագրի լեզենդը ու ավելացնում՝ բաժանումի ու կորստի ցավը քիչ էր, հիմա էլ ավելացավ Հայկ նահապետի թոռ Առան նահապետի պաշտպանած Արցախի կորուստը: Աստվա՜ծ իմ, ինչպե՞ս ենք դիմանում կորուստների այս ցավին: Միաժամանակ հարցնում ես՝ «Ո՞վ է մեղավոր...»: Պատասխանը ելնում է հոգուդ խորքից. մեղավորը մեր անպատասխանատու ղեկավար տղերքն են՝ ուրիշ ոչ մեկը: Ապա սրտապնդելով ինքդ քեզ՝ արտաբերում ես Մեծն Համո Սահյանի տողը. «Թող Աստված եղածը պահի»:

Էդ. Միլիտոնյան գրողի մտածողությունը տիպիկ հայկական է՝ ճշմարիտ-սրտամոտ, ազգաբնույթ-կծու, սակայն ի վերջո՝ խիզախ-ազգապահպան, ինքնադատափետող-լավատես, դժգոհ-գալիքամետ: Փոքրածավալ մի պատմվածք, խորքով՝ անհուն, տողատակ՝ երգիծանքի գորելեն, միտումով՝ ինքնամաքրող: Ճիշտն ասած, Երևանի Հանրապետական հրապարակում Լենինի արձանի տեղափոխման կամ ոչնչացման մասին քիչ գործեր չեն գրվել, սակայն Էդվարդի «Ինչ դնել Հանրապետության հրապարակում Լենինի արձանի տեղը» հումորեսկը միակն է թեմայի արծարծման հարուստ կուտակումներում: Հեղինակը մի կողմից հպարտությամբ մատնանշում է մեր պատմության հերոսական, պատվաբեր էջերը, ազգանվեր գործիչների սրբագործված անունները, մյուս կողմից՝ ազնվորեն բացում այն դավթարը, որը հյուսված է նախանձի թելադրանքով ու ինքնաժխտման հոլովությամբ:

Պատումի հենց սկզբնամասում շառաչում է Միլիտոնյան-գեղագետի խոսքի մտրակը: Երբ ճարտարապետներից մեկը ներկայացնում է Հաղթակամար որպես մեր բոլոր հաղթանակների խորհրդանիշ, քննարկման ժամանակ հանձնաժողովի մի անդամ ասում է. «Լավ չէ՞ր լինի պարտությունների հուշակամար լինել, որ մեր սխալներից մի բան սովորենք, թե չէ կրկնում ենք հռոմեացիներին, ֆրանսիացիներին, ռուսներին» (էջ 38): Հեղինակի հումորախառն ակնարկը հասկանալի է:

Քննարկումը շարունակվում է: Մերժվում է Սասունցի Դավթի, Տիգրան Մեծի հուշարձանների տեղադրման առաջարկը: Քննարկման վերջում միջահասակ մի ճարտարապետ, որ հայտնի էր կծու լեզվով, մրթմրթում է. «Էսքան հուշակոթող, հաղթակամար և օբեկիսկ ու արձան, որ առաջարկել են, չեն ամաչո՞ւմ, մի բան

մտածեին, ասենք՝ մեր հին ֆալլոսներից մեկը դնեին, ու վերջ, կամ եթե ավելի ճիշտն էք ուզում, խնդրեմ. խորովածի շիշ, ուղիղ դնենք, սուր ծայրը՝ երկինք, բռնակը՝ հավերժական կրակից վերև, շշին մսակտորների նման շարված մեր բոլոր թագավորությունները, որ ախորժակով կերան հարևան քոչվոր ցեղերը» (էջ 39):

Այդպես առաջարկելով ու մերժելով բոլոր լուրջ ու ինքնամերժող նախագծերը՝ հանձնաժողովը ցրվում է: Ինչպես նկատում է հեղինակը, «Լենինի արձանի տեղում խոտ է աճում: Կառավարական, պետական վարչական շենքերը մեկ-մեկ վերածվում են հյուրանոցների, ռեստորանների» (էջ 39):

Սրամիտների հումորախառն առաջարկներով և հեղինակի ճշմարիտ ու ազգապատկեր ընդհանրացումով չի ավարտվում պատմվածքը: Շարունակվում է գրողի քննադատական խոսքը մեր իսկ անլուրջ մտածելակերպի նկատմամբ: Բերենք պատմվածքի ընդհանրացումը. «Մեր այն կծու ճարտարապետը մի քիչ ծերացել է, բայց էլի նույն ոգով մրթմրթում է. «Է, ճիշտ չէի՞ ասում, Լենինի տեղը խորովածի շիշ դնեինք... Հիշտ է թե սխալ՝ ապագան կորոշի» (էջ 39):

Պատահում է՝ կարդում ես Միլիտոնյանի որևէ ստեղծագործության վերնագիրը, թվում է, թե հեղինակն ընտրել է դժվարամարս կամ կյանքի հետ կապ չունեցող թեմա: Մինչդեռ ըմբռնվելով՝ համոզվում ես, որ նրա ընկալումներում մարդկային կյանքի խաչմերուկված շերտերն են, ողջունում ես, որ նրա գրական երկերի հիմնական օբյեկտը մարդն է: Այսպես, «Արեգակնային համակարգ» մեկ էջանոց պատումի մեջ արծարծված է կենսափիլիսոփայական մի այնպիսի հիմնախնդիր, որ հաճախ լուսաբանվում է ծավալուն երկի սահմաններում: Ընթերցում ես պատումի մուտքը Արևի և մարդկանց փոխհարաբերության մասին, որտեղ ընդգծված է. մարդկանց «ստվերներով իր տեղն ու ձևը ճշտելու» (էջ 40) միտումը: Եվ Արևը «այդպես հանդուրժում է Երկիր կոչվածին: Ու էլի մի քանի այլ մոլորակների» (էջ 41):

Իսկ ինչո՞ւ է հանդուրժում: Համոզիչ պատասխանը տալիս է հեղինակը՝ «Գուցե և չընկալելով, որ ինքն էլ կախված է նրանցից, և բոլորն իր մեջ փնտրում են սև բծեր ու ստվերներ» (Նույն տեղում): Մինչդեռ գիտական հայտնի այս թեզն ընթերցողին անմիջապես ուղեկցում է դեպի կյանք, որտեղ «Արեգակնային համակարգության նկարիչը լույս ու ստվերի արտահայտման դասին չգիտի որն է առավել կարևորը՝ լո՞ւյսը, թե՞ ստվերը»: «Բոլորը միասին,- մի օր բղավեց նա: ... Ու նրա ձայնից խլացած՝ մի այլ համակարգություն վեր թռավ ու դժգոհեց. - Չի թողնում քնենք այդ մողեռնիստը» (էջ 40): Եվ ի՞նչ: Մի՞թե գրողի միտումը հենց այդ դժգոհությունն է: Իհարկե՝ ոչ: Գրողը քայլ է քայլում դեպի կյանք, ուր ժամանակի տեսադաշտում հանդես են գալիս կյանքին ոչինչ չբերող արվեստագետներ, որոնք խոսում են ո՛չ լույսի, ո՛չ ստվերի մասին, ոչ էլ անգամ «բոլորը միասին»: Հենց նման արվեստագետներն են, որ քարանձավի նման խոյանում են իրենց մեջ և անասելի մի բան հայտնաբերած՝ անունը դնում են նոր համակարգություն, որը դեռևս ծանոթ չէ հորինողներին: Ցավոք, նմանների երթը շարունակվում է առայսօր:

Մենք համոզված ենք, որ եթե Էդվարդ Միլիտոնյանին հարցնենք, թե ով է նրա նախընտրած վարպետ դասականը, նա անպայմանորեն կնշի մի շարք

համաշխարհային դասականների անուններ, բայց վերջում կբարձրաձայնի՝ Չեխով: Եվ դա ոչ թե ինքնության ժխտում է, այլ այն ճշմարտությունը, որ ժամանակին արժևորել է Հովհաննես Թումանյանը ռուս հայտնի արվեստաբան Յուրի Վեսելովսկուն տված պատասխանի մեջ, որտեղ նա Պուշկինին ու Լերմոնտովին համարել է իր ուսուցիչները, որոնցից սովորել է ժողովրդական կյանքի պատկերման կարևորությունը, միաժամանակ նշել ազդեցությունից շուտ ձերբագատվելու ճգտումը: Չմոռանանք, որ ժամանակին Ստեփան Զորյանը Չեխովին համարել է իր մեծ ուսուցիչը:

Այս մտորումների հետքերով գնում ես դեպի Միլիտոնյանի «Արմենակի ծոցատետրը» պատմվածքը, կարդում հաճույքով, սեղմում գլխավոր հերոսի՝ Արմենակի ձեռքը ու կամա-ակամա շնջում՝ Արմենակն էլ մեր չեխովյան Ակակի Ակակիինիչն է, բայց՝ հայկական բնավորությամբ, միջավայրով Քնարիկի, Պողոսի, Աղասու, Անդոյի, Մինասի հայաբնույթ ընկերներով:

Ամեն դեպքում Միլիտոնյանը ընթերցողին ներկայանում է լեզվառճական իր համակարգով, կերպավորման սեփական հմտությամբ:

Հայ գրականության գրեթե բոլոր մեծերը հանդես են եկել իրենց ճամփորդական նոթերով, հուշերով, ակնարկներով ու այնքան առինքնող և հետաքրքիր, որ դրանցով հարստացրել են և՛ իրենց ստեղծագործությունը, և՛ ազգային գրականությունը: Միլիտոնյանի «Վիտորիոն» հուշապատումը գեղարվեստական հնարանքներով մնայուն արժեք է: Նրանում մի կողմից ծանոթանում ես ժամանակի իրադարձություններին, գլխավոր կերպարի՝ բանաստեղծի հուզաշխարհին ու նպատակամղումներին, որոնք պատումի մեջ հասցված են գեղարվեստական մակարդակի: Երևանից Վիեննա, Վիեննայից Լայպցիգ՝ Գրոդնեի միջազգային համաժողովին մասնակցելու առիթով, նկարագրությունը ընթերցողի առջև բացում է մի աշխարհ Վիեննա հոլովույթով, որը Հռոմից հետո կարելի է համարել հրաշալիքների քաղաք ճարտարապետական կոթողներով ու դասական երաժշտության հոգեպարար ծփանքներով:

Ընդհանրության մեջ հուշապատումը վկայում է Էդ. Միլիտոնյանի գրական նրբանկատությունը, որը հատուկ է եղել մեր ժողովրդական հեքիաթ հորինողներին:

Վերջին տարիներին Հայաստանում թե Արցախում առանձին մտավորականներ ուշադրության կենտրոն են բերել Տոհմաճառի հոլովման անհրաժեշտությունը: Եվ դա լավ է, քանի որ քաղաքակիրթ մի շարք երկրներում արդեն ստեղծել են ոչ միայն մարդկանց սեփական, այլև ազգային տոհմաճառը: Գրում են, որ այդ տեսակետից օրինակելի է Անգլիան:

Ուշադիր կարդալով Էդ. Միլիտոնյանի «Հիշողության հուշապատում» տոհմաճառը՝ չեմ թաքցնում, գերագույն հաճույքի զգացումը ոչ միայն շոյեց սիրտս, այլև մտքով տեղափոխվեցի Հաղբուրթի շրջանի իմ ծննդավայր Ակնաղբյուր գյուղը: Էդվարդի հուշապատումի երանգները այնքան շոշափելի, խորաբմատ ու հայկական են, որ որոշեցի անմիջապես զանգել իրեն գոհունակությունս հայտնելու, միաժամանակ ընդգծելու. «Էդվարդ, եթե քո հուշապատումի հարազատ հերոսների

անունները փոխեն ու գրեն մեր ընտանիքի ներկայացուցիչների անունները, կստացվի իմ հիշողության տոհմաճառը: Եվ պիտի մատնանշեի, թե այս ի՞նչ ժողովուրդ ենք, Աստված, մեր բոլորի արմատները մեկ, տենչերը մեկ, կենցաղը մեկ, ցավը մեկ, հույսը՝ մեկ»: Նաև պիտի ասեի՝ «Էդիկ ջան, Հայրենական մեծ պատերազմը որ սկսվեց, ես 11 տարեկան էի: Այն բոլոր անցուդարձերը, որ դու նկարագրում ես քո հուշապատումի մեջ, ես ապրել եմ անձամբ: Ավագ եղբայրս՝ մանկավարժ-բանաստեղծ Սուրեն Խանյանը, 19 տարեկանում մեկնեց պատերազմ, չվերադարձավ, նրա «սև թուղթն» ստացանք, հորեղբորս տղաները՝ Սերյոժան, Կոլյան, Մեխակը, չվերադարձան... Սուգ ու լաց էր գյուղի բոլոր տներում: Էդիկ ջան, փոքրիկ մի գյուղ, որ ուներ ընդամենը 300 շունչ, 120 հոգի զինվորագրվեցին այդ ահեղ պատերազմին: 120 հոգուց 66-ը չվերադարձան: Բնչո՞ւ անսպասելիորեն իմ այս հուշը բերեցի քո պատմվածքի վերլուծության մեջ: Որպեսզի քո երկի ընթերցողը կրկին ու կրկին ձեռքը դնի կրծքին ու շնչառ. մի անտիկյան փոքրաթիվ ազգ ենք՝ արմատները մեկ, տենչերը մեկ, կենցաղը մեկ, ցավը մեկ, հույսը՝ մեկ»:

Հիրավի, Միլիտոնյանի այս հուշապատումը լայնահուն ու բազմաշերտ գործ է, որի հասարակական արժեքն անմիջական է իր ճանաչողական, դաստիարակչական ու գեղագիտական առումներով: Նախ, տեղին ներկայացնելով, որ գոյություն ունեն անհատական, ընտանեկան, տոհմային և ազգային ու համայն մարդկության հուշեր, հեղինակը նշում է, որ իր համար առիթնառն է մոր, ապա ավագ եղբոր հուշերը, քանզի նրանց պատմածները մերվել են իր հոգուն, ու թվում է՝ ինքն է ապրել այդ ամենը՝ իր ծննդից առաջ:

Վերը նշեցինք, որ Մեծ հայրենականի ծանր օրերի ականատեսն ու կրողը եղել է նաև իմ սերունդը: Միլիտոնյանի գրքում նկարագրված բոլոր դեմքերը, անցքերը, հերոսները եղել են իմ ժամանակակիցները: Էդիկի Միրանույշ մորաքույրը իմ Արուսյակ մորաքույրն է, որ առաջին անգամ մայրս 1942-ին այցելել է Բաքու՝ խուրճինի մեջ պանիր, յուղ, սիսեռ, լոբի և այլ մթերքներ: Արուսյակը մորս ավագ քույրն էր, բայց միշտ լսում էր մորս: Արուսյակ մորքուրս նույնպես ծախ պես փոքրիկ էր ու միշտ կոկիկ: Ուներ երեք աղջիկ՝ Էմման, Օլյան, Վերան: Ամառները միշտ գալիս էին մեր գյուղը, մեր տունը լցվում էր հայաջերմ ծիծաղով, ուրախությամբ, ցնծությամբ: Տանը ավագ քույրս էր՝ Օլյան, ես էի, կրտսեր եղբայրս էր՝ Արտաշեսը և փոքրիկ քույրս՝ Գրետան: Ճիշտ է, պատերազմ էր, ավագ եղբորիցս լուր չկար, մորս աչքերում թախծի հետքեր էին... Մորաքրոջս աղջիկները և մենք ձգտում էինք փարատել մորս թախիծը: Ե՛վ ստացվում էր, և՛ չէր ստացվում:

1941-1942թթ. մեր գյուղում ևս հացը պակաս էր: Գիշերվա կեսին մեր մայրերի, ավագ քույրերի հետ գնում էինք շրջկենտրոն, հերթի կանգնում ու մի կերպ ամենքս մի բուխանկա առած, վերադառնում գյուղ: Ուրախությունից պարում էինք, ոնց Էդիկի Հայկո մայրն է պարել հացի հերթում:

Էդիկի ավագ եղբոր գլխովը եկածը ես եմ կրել: Այդ նույն թոնրատանը երդիկից իջած լույսը մեր հարազատ գյուղում էր: Այդ ես էի, որ հորեղբորս աղջկա՝ Թամարայի հետ գյուղական դեսից-դենից տանում էինք հարևան գյուղ՝ տատիկիս քրոջ համար:

Ճանապարհին մի կերպ գայլերից փրկվել ենք:

Ես, ինչպես Ռազմիկը, հաճախակի էի գնում աղբեջանական շրջկենտրոն Ֆիզուլի, որտեղ վարսավիր Գրիշա քեռիս էր աշխատում: Այնտեղ, քեռուս արհեստանոցում թուրքեր էին գալիս, ածիլվում, գլուխները քաչալացնում: Քեռիս հումորով ձեռ էր առնում նրանց և ասում. «Մի ամբողջ տարի որ գլուխներդ չլվանաք, էլ ոջիլ չի լինելու»:

Միլիտոնյանի մոր և հոր փոխհարաբերություններն ասես իմ ծնողներինն են: Հյուսն հայրս 60-ին մոտ էր, բանակ չտարան: Մայրս ասում էր՝ շատ պիտի աշխատենք, որ պատերազմ մեկնած մեր հարազատների երեխաներին օգնենք, սոված չմնան:

Այն գերմանացի գերին, որին հանդիպել է Ռազմիկը, ես հանդիպել եմ մեր Հաղորթ շրջկենտրոնում: Անցնում էի մոտով, նա ծխախոտ խնդրեց, ես չէի ծխում: Խղճացի, թեկուզ կասկածում էի՝ գուցե հենց նա է կրակել եղբորս վրա:

Ընթերցողի համբերությունը չչարաշահենք: Միայն շեշտենք, որ Էդվարդ Միլիտոնյանն իր «Հիշողության տոհմածառ» երկով մանրակերտել է Հայրենական մեծ պատերազմի ահավոր տարիները, որում ներկայացված հերոսները ես եմ, դու ես, նա է, մենք ենք՝ ազգովի: Եվ ոչ միայն այդ: Մեր Էդիկը իսկ և իսկ իմաստասեր է: Ապա լսենք նրա փիլիսոփայական խորհուրդները. «Շունը շան միս պիտի չուտի, թե սովորեն իրար միս ուտելուն, կանցնեն մարդկանց» (էջ 68): «Գետնին ընկած հացը վերցրու, համբուրի ու դիր բարձր տեղ, թռչունների համար» (էջ 70): «Հարձակվող, ուժեղ երկրները տխուր երգեր չունեն» (էջ 72):

Հա՛, խոսքս չերկարացնեմ, ուղղակի դիմեմ ընթերցողին. «Եթե կարդաք Էդվարդ Միլիտոնյանի սույն հուշապատումը, ինքներդ տեսնելու եք ձեզ, ձեր անցած ճանապարհը, ձեր անցնելիք ուղին»: Իսկական գեղարվեստական երկի արժեքը հենց այդ երևույթի մեջ է:

Էդվարդ Միլիտոնյանի հուշապատումները դարաբնույթ ու դարապատկեր հյուսվածքներ են: Խոսքը խորհրդային տարիների բնութագրական էությունը ներկայացնող երկերի մասին է: Նշենք, որ խորհրդահայ գրականության ստեղծման ողջ ընթացքում սովետական կարգերը պատկերացվել են որպես ժողովուրդների երջանկության հավերժական հասարակական կացութաձև: Սոցիալիստական շինծու ռեալիզմը հնարավորություն ընձեռեց գրողներին կյանքը պատկերել որպես երջանկաբեր նվեր: Հասարակարգի որոշ թերություններ կարելի էր քննադատել, սակայն սոցիալիստական համակարգը վերջ ի վերջո պետք է հաստատվեր որպես կոմունիզմ տանող նախահիմք: Չէ՞ որ սոցիալիստական ռեալիզմը հաստատող մեթոդ է համարվել:

Սովետական կարգերի փլուզումից հետո առանձին սովետական նախկին գրողները, այդ թվում և հայ գեղագետները ստեղծեցին երկեր քննադատական երանգներով: Առանձնապես ընդգծենք Գ. Մահարու, Մ. Արմենի և այլոց երկերը սիբիրյան անմարդկային կյանքի մասին: Էդ. Միլիտոնյանի «Հավաքնի պատուհանը» պատմվածքը սովետական համակեցության ճշմարտացի պատկերման հիանալի

օրինակ է: Տաղանդավոր գրողի անմիջական խոսքի միջոցով ընթերցողի աչքերի առջև շոշափելի պատկերավորությամբ երևում են այն անմարդկային օրենքները, որոնց պատճառով էլ հենց փլուզվեց սովետիզմը: Քաղաքացին, որ ուզում էր հավաքուն սարքել փոքրիկ պատուհանով, ներկայանում է ֆինբաժնի գործակալը և հոխորտում մասնավոր աշխատանքն արգելելու անվան տակ: Ինչպես գրում է հեղինակը. «Մարի թաղի տղամարդիկ հիմնականում արհեստավոր էին՝ հյուսն, կոշկակար, դերձակ, մետաղե մահճակալ սարքող...»:

Աշխարհի տարբեր երկրներից հայրենադարձները բացի այս արհեստներից պատրաստում էին բաստուրմա ու սուջուխ: Նրանցից տեղացիները շատ բան էին սովորում, հիմնականում՝ արտասահմանից բերած որակով ու խղճով աշխատելու վարպետությունը:

Այս ֆինբաժնի գործակալն ահ ու սարսափ էր տարածում, նա իր պապկայի միջից ինչ-որ կնիքներով կնքած թղթեր էր հանում, ստիպում ստորագրել ու սպառնում Սիբիր քշել:

Արհեստավորների մի մասը թքում էր ու թողնում աշխատելը, մյուս մասը գիշերն էր գործում: Մի քանիսը քթի տակ մրթմրթում էին. «Ախպար, այս ո՞ր եկանք: Աշխատելու համար Սիբիր քշե՛ն»:

...Նրանք սարսափում էին «Սիբիր» անունից, նրանց թվում էր՝ այնտեղ գորշ արջերը սպասում են հայրենադարձ արհեստավորներին (էջ 79-90):

Էդ. Միլիտոնյանը պատումի մեջ ռեալիստական գույներով քննադատում է սովետական անմարդկային օրենքները՝ աշխատավորության անունից ուղղված հենց աշխատասեր աշխատավորության դեմ:

Բանը հասնում է նրան, որ ֆինբաժնի գործակալը վերցնում է հավաքնի համար պատրաստված պատուհանը և դեմ տալիս տիրոջ դռնին ու հոխորտում. «Ուրեմն դու բանի տեղ չե՞ս դնում պետությանը, շարունակում ես տանը գործ անել» (էջ 80): Ապա ավելացնում է. «Մա կահույք է, սա հանցանք է, ինձ ե՞ս ձեռ առնում»:

Ահա այն հակաժողովրդական-անիմաստ օրենքը, որ ժամանակին իրա-գործվել է աշխատավոր արհեստավորների դեմ:

Բովանդակալից երգիծանքի խոսուն օրինակ է «Համարակալում և հաշվառում» պատմվածքը: Ինչպես ներկայացնում է հեղինակը, երկար ժամանակ համարակալում և հաշվառում ծառայությունների ղեկավարներն ու աշխատակիցները քաղաքի պատերի տակ կամ այլուր վիճում էին, թե որի ծառայության գործունե-ությունն է առավել կարևոր պետության ու ժողովրդի կյանքում: Ու ելնելով այդ երկրակործան գործառնությունից՝ Միլիտոնյանը իրեն հատուկ սրամտությամբ խարազանում է այդ երևույթը՝ բերելով այնպիսի շրջաբերականներ, որ կարող է արարել միայն ծիծաղի վարպետ հեղինակը: Թիվ 1 շրջաբերականը հայտարարում է. «Երկրի մարդահամարն ավելի առարկայական ու մանրամասն կատարելու համար աջ ու ձախ ոտքերի կոշիկների համարները տարբերակված մակնշել: Ներառյալ մանկահասակ երեխաների փափուճները» (էջ 84):

Թիվ 2 շրջաբերականը զգուշացնում է. «Երկրի բնապահպանական վիճակի

ճշմարիտ պատկերը գրանցելու համար հաշվառել կենդանիների ու մարդկանց (մինչև սույն թվականի դեկտեմբերի 31-ը՝ միայն երկոտանիների քթերի վրայի ու քթանցքների մազերը» (էջ 86): Ապա թիվ 98 շրջաբերականը.

«Երկրի խաղաղ գիշերային հանգիստն ապահովելու նպատակով հաշվառել և համարակալել մարդկանց երազները: Ցերեկային երազները հաշվառել և համարակալել միայն մասնավոր դեպքերում, եթե քնածը գիշերային հերթափոխի աշխատող է և մեկ էլ, եթե երազողը ծանր անկողնային հիվանդ է» (էջ 87):

Եվ հետևանքն այն եղավ, որ ինչպես եզրակացնում է հեղինակը, երկրում իրարանցում ընկավ, մարդիկ դժվարությամբ էին թույլ տալիս հաշվառողներին մուտք գործել իրենց երազների գորշ ու մասամբ գունավոր աշխարհը: Հաշվառողները բաց չթողեցին ոչ մի երազ, անգամ եթե նրա տերը չգո էր: Եվ ինչ: Երկրի սոցիոլոգը, որ նաև հոգեբան էր, եզրակացրեց՝ երազողների մեծ տոկոսը դավաճան է, փոքր տոկոսը՝ մեռած, իսկ ավելի քիչ տոկոսը՝ երջանիկ:

Պատումը շարունակվում է: Սովետական երկրում իրականացվող ՀՀՕ (Հաշվառման ու համարակալման ծառայություն) գործունեությունը ծավալվում է նաև Հայաստանում: Եվ սոցիոլոգ հոգեբանը, հիշելով մեր էպոսի հերոս Սասունցի Դավիթին, նրա երազը, եզրակացնում է. «Մեր շատ տղաների երազներ գալիս են Սասնա ծռերից, կրում են հզոր լիցք, և հենց դա պիտի արտահանել» (էջ 89):

Փոքրածավալ մի պատմվածք, որը խտացված պատկերներով ներկայացնում է մի ամբողջ դարաշրջանի խոցելի կողմերը:

Երգիծանքի թարմ ու ինքնատիպ պատում է «Մի բան կա, որը չի վաճառվում» պատմվածքը: Նրանում շոշափված է մեր ժամանակներում ազգային շահերի պաշտպանության, հպարտության, արժանապատվության գզացումի կորուստը հանուն արծաթի ու ոսկու, «հայ» բառի փոփոխումը «փայ» բառով և այդպես շարունակ:

Հեղինակը, բերելով «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց» ասույթը, հումորի ամենախոցող ուժգնությամբ արժանանում է, որ «գաղափար» բառն արդեն գրում են «փարագաղ»: Ասպիրանտները, մագիստրոսները, բանասիրական գիտությունների թեկնածուները հպարտ, մարտական կեցվածքով բարձրաձայնում են, որ իրենք փարագաղական ասպարեզի գիտնականներ են:

Եվ ոչ միայն այդ: Որոշում են «հեղափոխություն» բառը կարդալ «հեղափողություն»:

Պատումն այնքան է հագեցած սրամիտ, երգիծանքով համեմված օրինակներով, որ դժվար է այդ ամենը ներառել մի գրախոսականում: Միայն ավելացնենք, որ հեղինակի ծիծաղը, կատակը, ինքնահեգնանքը փայլում են ծիծառնի նրբերանգներով, որոնք ափամեջ են դնում մերօրյա արատավոր կողմերը հանուն ազգային կյանքի առողջացման:

Էդ. Միլիտոնյանի արձակին հատուկ է կոմպոզիցիոն ձևերի բազմազանությունը: Գիրքն ընթերցելիս երբեք պատումների նման մուտքերի չես հանդիպում: Ասես բացում ես ծաղկանոցների նոր դռներ՝ ճաշակով ու հայամուտք նախշերով: Իմ այս դիտարկումը ինձ հուշեց «Սանասարի մոմը» պատմվածքը, որի սկզբնամասը

ձեռքիցդ բռնած տանում է մի աշխարհ, որը քո առջև բացում է հայաշունչ-հայապատկեր-սրտապարար այն միջավայրը, որտեղ հասակ ես առել, շփվել հարազատներիդ հետ, ճանաչել այն մարդկանց, ում շնորհիվ մեր կյանքը ստացել է ազգային իր դիմագիծը՝ նահապետական-մերօրյա-գալիքամետ:

Ո՞վ է Սանասարը, որի վառած մոմը իր հմայքով հրավիրել է Միլիտոնյան-գեղագետին՝ տաքացնելու ոչ միայն մատները, այլև սիրտը, հոգին: Կարդանք ու լսենք հենց իրեն՝ Էդվարդին. «Աշխարհում ամեն մարդ ունի «կյանք» կոչված իր բանաձևը, իհարկե, երբեմն որոշ սրբագրումների է ենթարկվում բանաձևը՝ կախված կյանքի փոփոխական եղանակի անակնկալների հետ: Կա մարդ, որ երբեք չի ծոմոել իր գնահատականը, այսինքն՝ լրջորեն չի էլ մտածել ինչ է ասում, ինչի համար, երբեք չի կարևորել, ուղղակի ասում է այն, ինչ մտածում է: Այդպիսիներից է Սանասար մարդը: Նա միշտ ասել է. «Կյանքը էս է» (էջ 103):

Այս մուտքից հետո Միլիտոնյանն ընտրում է իր հերոսի դիմանկարի կերտման միջոցը: Եվ ընթերցողն զգուշանում է՝ եթե փորձի մանրամասնել, Սանասարը կհայհոյի շատ թունդ, որովհետև նա իր և՛ հարգանքը, և՛ սերը մարդկանց հանդեպ համեմունք է հայհոյանքով, ու նրա հայհոյանքը հասցեական է. մի մասը՝ կյանքին, մյուսը՝ զրուցակցին, ով էլ լինի՝ կին, տղա, հարս, հարևան կամ անծանոթ: Նա չի հայհոյում միայն աշխատավայրի կանանց մոտ, տղամարդ պաշտոնակիցներին սիրով է նախշում, խնայում է միայն պետին, ոչ թե վախենում է, ուղղակի զսպում է փողկապը, պետն էլ է միշտ փողկապով:

Սանասարն անցնում է թռչանի, բայց նրան մի կես դրույքով պահում են որպես հարգանքի նշան:

Եվ ոչ միայն այդ: Ինչպես գրում է հեղինակը. «Գործատեղի երրորդ հարկի սրահի պատին կից դրված է հիշատակի հուշարձան՝ Արմեն Սանասարի Աբելյան (1972-1994): Սանասարի որդին աշխատել է նույն հիմնարկում և 1994 թվականին զոհվել Հայաստանի սահմանամերձ գյուղի պաշտպանության դիրքում» (էջ 103):

Այս դիմանկարային մուտքից հետո Միլիտոնյանը ներկայանում է ոչ միայն որպես նրբանկատ գրող, այլև ժողովրդի ցավը, վիշտը սրտի մեջ կրող օրինակելի որդի: Ու թախծի, միաժամանակ սփոփանքի ներկայանակի երանգներով ներկայացնում է իր գրական հերոսին. «Սանասարը ճանաչում է բազում զոհվածների ծնողներին ու այրիներին: Նա Եռաբլուրի ծնողկոմիտեի անդամ է. «Որ ճիշտն ասեմ՝ փոխել եմ իմ հերոսի անուն, հայրանուն, ազգանունը, նաև՝ նրա զոհված որդու անունը: Սակայն ով կարդա այս պատմվածքը, գուցե ճանաչի ճշմարիտ հերոսին, որովհետև նրա մասին ֆիլմ կա, կան հաղորդումներ, հոդվածներ, նամանավանդ Եռաբլուր այցելող յուրաքանչյուր ոք մշտապես տեսնում է ճաղատ, փութաջան, փողկապով, կեսժպիտ-կեսհարգանք շուրթերի եզրին, ծերացած մարդուն» (էջ 103-104):

Հայ տառապած ու փառապանծ հայրերի խտացված կերպար է Սանասարը: Պատմվածքը կարդալիս ես Սանասարի կերպարով տեսնում էի իմ Պետրոս քեռուն, որ գյուղի սրամիտ, աշխատասեր, օրինակելի տղամարդկանցից մեկն էր: Զրուցակիցների հետ խոսքը համեմունք էր հայհոյանքով: Ոչ ոք չէր դժգոհում, որովհետև նրան գիտեին

որպես արժանապատիվ հայ, նվիրյալ հայր, ծանրակշիռ ամուսին, որովհետև երբ խոսք էր բացվում Մեծ հայրենականում զոհված համագյուղացիների մասին, առաջին հերթին արտաբերում էին նրա 6 որդիների անունները, որոնք իրենց գլուխներն են դրել հիտլերյան ֆաշիզմի դեմ մղված պայքարի զոհասեղանին ու փոքրիկ գյուղի 66 զոհյալների հիշատակին կառուցած հուշարձանին փորագրված անունների շարքում իմ Պետրոս քեռու զոհված տղաների անուններն են՝ Գրիգորյան ազգանվամբ:

Կարդալով Միլիտոնյանի սույն պատմվածքը՝ հանձին Սանասարի, ես տեսնում եմ իմ Պետրոս քեռուն: Իսկ երբ պատմվածքը կարդացել էր հարևան գյուղի իմ դասընկեր, քիմիայի ուսուցիչ Սանթրիկը, աչքերը ջրակալած ասաց՝ Միլիտոնյանի Սանասարը իմ հորեղբայր Ալեքսանն է:

Այս նշանակում է, որ Էդ. Միլիտոնյանը Սանասարի կերպարով ներկայացրել է բոլոր այն հայերին, որոնցից յուրաքանչյուրը մի Սանասար է: Իսկ այն ո՞ր հայն է, որ ամբողջ կյանքում չի աճեցրել ծառ ու ծաղիկ, ով իր տնամերձը չի դարձրել երկրային դրախտ, ով չի դժգոհել Աստծուց, որ ժայռոտ երկիր է նվիրել հայերին, միաժամանակ չի խաչակնքել ու շնորհակալություն հայտնել Աստծուն, որ հային նվիրել է իմաստության ծով խելք, արարող ձեռք, չիղճող ուժ, անկոտրում կամք:

Պատմվածքում Սանասարը սարերի մարդ է, սարերի պես վեհ, սարերի պես աստղոտ: Հենց դրա շնորհիվ է, որ նա հարևանին ասում է. «Կտեսնես, մի երեք տարում այս չուր կծաղկի, մաքուր օդը կխփի քթիդ» (էջ 104): Ինչպես հաստատում է հեղինակը, այդպես էլ լինում է: Սանասարը տնկում է նաև տարաշխարհիկ ծառեր՝ արքայախնձոր, նաև հայեցի ծիրանիներ, թթենիներ, խնձորենիներ, տանձենիներ, պնդուկի թփեր և այլն: Ու հեղինակի պատկերավոր արտահայտմամբ «Դրախտի այգի եղավ, ու Սանասարի ճաղատն արդեն ծածկվում էր կանաչ սաղարթներով» (էջ 105):

Սանասարը թեպետ ունեցավ շաքարախտ, դիմեց բժիշկներին, սակայն հավատարիմ իր իսկ ընկալմանը, ուղղակի բարձրաձայնեց. «Բժիշկն ասաց՝ «Ջերմուկ քիչ խմի, ես էլ ջրի տեղ եղ անտերն եմ խմում, տո բժշկի մերն էլ, հերն էլ, է՛ս մի կեր, է՛ն մի խմի, բա ապրում եմ ինչի՞՞ համար, կյանքն էս է, պիտի խաղող էլ ուտեմ, թուր էլ, տանձ էլ, հլա պիտի թթի օղի էլ խմեմ, հարևան ջան, արի, Արցախից են ուղարկել, մի՛ մի բաժակ կոնծենք, բժշկի հերն էլ, մերն էլ» (էջ 106):

Համարձակորեն կարող ենք ասել, որ Միլիտոնյանը կերպար ստեղծելու արվեստում յուրացնելով դասականների փորձը, դարձել է մերօրյա վարպետներից մեկը: Միայն Սանասարի կերպարը հերիք է, որ հաստատվի մեր կարծիքը: Սանասարի կին ընտրելու պահը, որդիների ու հարսների մոտ իր բնավորության համաձայն «մերով» նախշելը, նաև հայրական ազնիվ խորհուրդները, իր օջախասիրությունը և այլ բարեմասնություններ զարդարում են նրա բազմաշերտ-գեղեցիկ հոգին:

Սանասարը, հակառակ իր կամքի, հիվանդանում է: Մնում էր ատամնաբույժ որդու՝ Վազգենի գնած խրուշչովյան երկու սենյականոց բնակարանում: Հարսն ու տղան՝ Վազգենը, հորդորում են, որ տեղափոխվի իր կառուցած տունը: Նա որդու թախանձանքին պատասխանում է. «Չէ, Վազգեն ջան, էս մերա... տեղում ինձ լավ եմ

զգում, վառարանը կփոխեն ու թթի արադս կլիմեն, ինձ էլ ոչ մի բան պետք չէ»։ Այս խոսքի վրա միջամտում է կինը.

«- Ա՛յ մարդ,- փորձեց համոզել Աիդան, բայց խոսքը կտրեց Սանասարը.

- Դու քեզ տեր կանգնիր, ես՝ հեչ, գնացեք, թե չէ պիտտալետս կհանեն» (էջ 107):

Կինն ու որդիները հաստատ գիտեին՝ գրպանումն է զենքը, որ ասաց՝ կանի ու կկրակի երկինք:

Սանասարն իր նախանձելի բնավորության մեջ ունի նաև սրամտելու կարողություն: Երբ որդին՝ Վազգենը, տեղի տալով հոր որոշմանը, ասում է. «Լավ, կգանգենք, հեռախոսը մոտդ պահի, բան լինի՝ շտապ գանգի», Սանասարը պատասխանում է. «Հա, որ մեռնեմ, կգանգեմ, ձեր մերը... Ուշ է, գնացեք» (էջ 108):

Սանասարը վայելում է հարևանների սերն ու հարգանքը: Նա ազգային արժանապատվությունն ամեն ինչից վեր է դասում: Ինչպես վկայում է գրողը, մի անգամ քիչ է մնացել, որ Սանասարը կրակի նոր թաղամասի բնակիչ Լենդրոշի վրա: Եվ ինչո՞ւ: Լենդրոշը, որ Բաքվից էր եկել, նոր ծանոթացել Սանասարի հետ և փորձել էր ներկայացնել իր կյանքի փառապանծ էջերը, երբ հասել է Ադրբեջանի՝ իրենց գյուղին մոտ, կառավարական տան հանգստյան տան այգեպան եղած իր կյանքի հատվածին, բերկրանքով հիշել է Հեյդար Ալիևին, որն այն ժամանակ Սովետական Ադրբեջանի կոմկուսի առաջին քարտուղարն էր, ասել է. «Ալիևն առավոտը զարթնում էր ու շատ էր սիրում իմ պահած այգին, ընկերաբար թփթփացնում էր ուսիս ու գովում՝ «Լենդրոշ, քեզնից լավ այգեպան չունենք» (էջ 109):

Լենդրոշը մեղմ ժպտալով, աչքերը պլպլացնելով պատմել էր այդ հուշը և երանությամբ նշել նրա թողած ազդեցությունը: Մեկ էլ Սանասարը վեր է թռել. «Ես քու մերը, ես քու եղած-չեղածը,-քրֆելը շարունակելով մտել է տնակ, դուրս եկել ատրճանակով ու պահել աթոռին քարացած Լենդրոշի ճակատին,- էլի կպատմե՞ս էդ էշությունը, տո դու մոռացել ե՞ս ոնց են քեզ դուրս գցել քո այգուց, շուն-շանորդի, էլ ինձ չպատմես, քո մերը...» (էջ 109):

Լենդրոշը վեր է կացել, քթի տակ մրմնջալով ճողուպրել Սանասարի այգուց:

Սանասարը ազնվասիրտ է, բարի, նա չի հանդուրժում գողությունը, սիրում է կրկնել. «Ավելի լավ ա դու ունենաս՝ ուրիշը գողանա, ուրիշին տաս, քան դու գողանաս կամ մուրաս ուրիշից (էջ 109):

Սանասարը արդարամիտ է, թեպետ չի ըմբոստանում, պետականամետ է, բայց չի ընդունում պետական այրերի ոչ ժողովրդանպաստ որոշումները: Օրինակ, Սանասարի նոր այգին քաղաքապետարանը վաճառել է ու գնել է ինքը: Գումարը տվել է ավագ որդին: Մի օր Սանասարը տրտնջում է. «Տղես գոհվեց, որ իր պահած երկրի հողը ես փողով առնեմ, բա սա խիղճ է՞: Հըր քաղաքապետարանում մի բոգ ինձնից էնքան թուղթ պահանջեց, որ քիչ էր մնում լուսամուտից դուրս գցեմ, է՛հ, որ բողոքեի, մերը կշինեին, բայց ամոթ չի՞, որ ես բողոքեմ, ասի՝ ա՛յ լիրբ, չափդ ճանաչի, թե չէ... (էջ 110):

Սանասարը հոգատար մարդ է՝ հային հատուկ մարդասիրական զգացումներով: Նա հոր ու եղբոր հոգատարություն է ցուցաբերում խմիչքի սիրահար Ժորիկի ու նրա եղբոր՝ Սուրիկի հանդեպ:

Սանասարի կյանքը, նրա անցած ուղին օրինակելի հայ մարդու կենսագրություն է: Նա կիրթ է, որը զարդարվում է աշխատասիրությամբ, ընկերասիրությամբ, ազգային արժանապատվությամբ: Ժողովրդի մեջ տարածվում է հաճելի լուրն այն մասին, որ Սանասարի օրինած մոմը գորավոր է, որ նա կատարում էր հեռավից եկած պառավ հայուհիների խնդրանքը: Մի անգամ պառավ կանանցից մեկը խնդրել էր. «Օրհնի, որ բալես սաղ-սալամաթ հետ գա»: Այստեղ մոկտում է Սանասարի ցաված սիրտը: «Հա, քույրիկ ջան, թող ոչ մեկի երեխան չգոհվի,- ասաց Սանասարն ու պառավի չորուկ մատներից վերցնելով դեղին բարախիկ մոմը՝ մոտեցրեց անթրաշ դնչին ու մրմնջաց. «Անփորձանք»: Եվ հետո լռեց ու մոմը ետ տվեց:

Ու հաջորդ օրերին մոմ բերող մարդկանց թիվը կրկնապատկվեց, բազմապատկվեց: Ինչպես վկայում է գրողը՝ «Սանասարը չգիտեր հայիոյի՞, թե՞ օրհնի: Հայիոյում էր իրեն սուրբ հռչակածներին, օրհնում էր բանակում ծառայողների համար բերած մոմերը, նաև հիվանդների բուժման համար մոմերը...» (էջ 119):

Օրերն անցնում էին սանասարավարի: Նա նստում է ճամփեզրի եզրաքարին, քորում է ճաղատ գլուխը, բարևում անցորդներին, երբեմն այդ տեղում օրհնում մոմերը, ու մենակ պահին սիրտն ուզում է մի լավ քրֆի, բայց միտքը քրքր կտրում է ուզածը, ու մտքի ծերով անցնում է. «Էս ա կյանքը, էս ա կյանքը: Ու վերջապես Սանասարը մոտորում է. «Սուրբ ըլնելը ծանր լուծ ա, բա՛» (էջ 121):

Ըմբռնվելով էդ. Միլիտոնյանի «Սանասարի մոմը» պատմվածքը՝ անմիջական հաճելի տպավորության տակ մոտորում ես. «Մեր ժողովուրդը երևի իր դժվարին ու վտանգված ճանապարհին Սանասարի նման հայորդիների շնորհիվ է հասել 21-րդ դարի վտանգված օրերին: Եվ էլի կապրի ազգը, քանզի դեռ ապրում ու գործում են մեր Սանասարները»: Այս մոտորումները ամենաբարձր գնահատականն են Էդվարդի ստեղծագործությանը:

Էդ. Միլիտոնյանի «Քարկապ» ժողովածուի պատմվածքների շարքն ավարտվում է երկու համառոտ գործերով՝ «Հոգետուն» և «Մյուռնոօրհներձն ու թվերի հեքիաթը» խորագրերով: Զուտ գիտական թեմաների սահմաններում, որոնց թեմատիկ-գաղափարական հիմքը ներկայացնում ենք ըստ հեղինակի. «Արարիչը ստեղծել է ավարտուն անսահմանություն: Մարդն ստեղծում է անավարտ անվերջություն: Աստված հավերժ է, մարդը՝ մահկանացու, և հենց այդպես են երկուսը լրացնում իրար» (էջ 129):

Արդարամիտ մի դիտարկում: Եթե ստացվի, որ Աստվածն ու Մարդը կարողանան լրացնել միմյանց, երևի իրարից կմնան գոհ, Աստված մշտապես կօրհնի Մարդուն, իսկ Մարդը կհասնի Աստծուն Գրիգոր Նարեկացու մաղթանքով: Բայց ավաղ, այդպես չէ: Կամ Աստվածն է անտարբեր Մարդու հանդեպ, կամ Մարդն է դառնում Աստվածամերժ, թե չէ՝ գնալով Մարդը չէր հակադրվի իր նմանին, ազգերը չէին զինվի՝ միմյանց ոչնչացնելու չարամտությամբ:

Էդ. Միլտոնյանի արձակն իր դարապատկեր հյուսվածքով, գաղափարական հագեցվածությամբ, կյանքի լուսավոր ու սովորող կողմերի նկարագրությամբ, հումորի ու երգիծանքի համոզիչ օգտագործմամբ, կոմպոզիցիոն ու սյուժետային ձևերի ու միջոցների բազմազանությամբ, լեզվառձական ինքնատիպությամբ նոր երևույթ է նորագույն շրջանի հայ գրականության գանձարանում:

Ключевые слова: Эдвард Милитонян, поэзия, проза, сборник «Теснина», традиция, новаторство, самобытность, научно-художественный идеал, образность.

Key words: Edward Militonyan, poetry, prose, collection of novels “Gorge”, tradition, innovation, originality, scientific and artistic ideal, imagery.